

Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Civilization Research

Online ISSN: 2821 - 0867

Iranian Civilization Research, Volume 6, Issue 1 - Serial Number 11, June 2024

A contemplation on the relationship between the cultural components and people's sense of Security in the Qajar era

Hamid Reza Salmanian Kuzehkonan¹ | Shahrzad Sasanpur² | Mir Asad ollah Salehi Panahi³
| Nazli Eskandari Nejad⁴

1. Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran. E-mail: hrsk.salmanian@gmail.com

2. Department of History, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: sh.sasanpur@gmail.com

3. Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran. E-mail: asadsalehi@yahoo.com

4. Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran. E-mail: nazli.eskandarinejad@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Received: <i>12 Feb 2024</i> Revised: <i>09 April 2024</i> Accepted: <i>21 June 2024</i> Published online: <i>30 June 2024</i></p> <p>Keywords: <i>- cultural components,</i> <i>- people and society,</i> <i>-Qajar,</i> <i>-sense of security.</i></p>	<p>Security is a category that included the military and militarism until the Qajar era, but with the social changes that began in this period, it gradually opened up a new concept in people's lives. In such a way that every factor and component that affects the peace of individual and social life creates the concept of feeling of security or insecurity in individual and public thoughts. Therefore, after this, the factors involved and effective on security or insecurity, in addition to military tools and the power of militarism, events and incidents caused by political, economic, social and cultural factors were also included. Culture includes spiritual and psychological aspects related to manners, In the discussion of the relationship between cultural components and the feeling of security, the factors that are related to the beliefs, culture and customs of the people in this period and were somehow effective in the issue of the feeling of security are investigated. The investigation of this issue in this article has been done by analyzing the incidents and describing the incidents, with the approach of qualitative content analysis. The cited sources were first-hand sources or taken from them, which had a descriptive-analytical approach to the events and incidents of the Qajar era. It is the result of explaining the effect of cultural components on the feeling of security of the people of this age. So that in many cases this effect increased the feeling of security and in some cases it increased the feeling of insecurity.</p>

Cite this article: Salmanian Kuzehkonan, Hamid Reza. Sasanpur, Shahrzad. Salehi Panahi, Mir Asad ollah. Eskandari Nejad, Nazli. (2024). **A contemplation on the relationship between the cultural components and people's sense of Security in the Qajar era**, Iranian Civilization Research 6(1) 125-137.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: 10.22103/jic.2024.23370.1322

English Extended Abstract

---

1. Introduction

This may be said that the security is one of the categories which has been considered as the essential needs of the human society all the time, of course, depending on the circumstances, sometime appeared as preserving the lives and properties and the other time maintaining the peace of mind and being safe from the factors effecting on the career and life. At the beginning of the Qajar era, the governing system of the society was the landlord-peasant system, so the peasant was considered as the devotee and belonged to the landlord, and his public safety depended on that of the landlord's or ruler's; that is, The means and requirement of security were obviously in the military dimension and the militarization of governments, which limiting the protection of lives and properties to have weapon, soldier and military power. In the Qajar era, as the turning point of history in Iran, the nature of social classes was changing alongside the changes in individual and social life style and demands from traditionalism to modernism, so that the growing independence and decision-making power in individual life, observable impact of events on the particulars of life and so forth, were the first signs of this transformation.

Soon after the security also, took an expanded meaning by extending to different dimensions of life like as economic, political, social, cultural, etc. Thus, the military equipment and the power of militarism were not the only factors affecting security, so everything which could affect the life career was considered as a factor for the security. Also; the category of security is considered as two distinct concepts, "security " and "sense of security ". With reasoning that "security" is an objective issue and "sense of security" is a subjective one, the aim of this article is the "sense of security" - the psychological impact of security on people. Therefore, the influence of cultural components on the sense of security points out the life situation in the mentioned era of history in Iran. In this research, the considered cultural components are included the Clergy and the learned men, the holy sites and sitting-in, social and cultural beliefs, newspapers and writings, religious movements and cultural conflicts and the effect of each one on the sense of security of the people in this era have been studied.

2. Reaserch Methodology

The research is based on the description of the incidents and events of the Qajar era with the qualitative content analysis approach, and inferred by the cause and derived result thereof and the relationship between the mentioned components and the sense of security. The compilation method is based on the library method.

3. Discussion

3-1. The Clergy and the learned men

The Clergy and the learned men were one of the cultural components in the Qajar era, and the concrete manifestation of their influence on the society, inciting the people to defend the Islamic land against the Russians in the early years of Qajar dynasty (Lesan al-Mulk, 2001: 346/1), stimulating the religious sentiments of people for extraditing two Armenian women -adopted in Islam- from Yerevan by the Russian Minister Plenipotentiary (Jahangir, 2005: 130-127) and also, in the rise and advent of religious sects such as Bab sedition and Agha Khan rebellion, the leader of Isma'ili sect (Lesan al-Mulk, 2001: 756-751) is considerably seen. Since the reign of Naser al-Din Shah, the influence of the Clergy and the learned men on internal and foreign affairs became

English Extended Abstract

---

more prominent. One of the most important concrete examples of their influence is the subject of the Reghi contract in 1308 A.H./1269 H.S. Led by Hojat al-Islam Mirzaye Shirazi (Zarei, 2001: 180). The impressive result of the Clergy and the learned men gotten in this agreement, revealed the role of religion in the social and political area of Iran more apparent (Pourshalchi, 1997: 177). From now on, they were considered one of the most important influencing factors in people's sense of security and increasing spiritual safety.

3-2. The holy sites and sitting-in

Sitting-in the holy sites was a common tradition for litigation in the Qajar era. In the early years of the Qajar dynasty, the sitting-in sites included the houses of religious learned men and mujtahids, mosques and holy shrines; but in the following years, with the opening of embassies of foreign governments, these places were also included among the places for people to sit-in. In some cases, the royal stable has also been mentioned as a place of interest (Lambton, 1996: 280), where a person or persons, in proportion to the matter, would visit these places and sit-in for litigation. What seems important and interesting is that, in terms of sanctity or validity, the mentioned sites were always respected by the government rulers and the parties who were oppressed. Thus, these places were considered safe and the besieger was safe as long as he sat-in there. In addition, sitting-in was another way to protest and criticize the ruling policy (Martin, 2011: 176).

3-3. Social and cultural beliefs

Social and cultural beliefs are one of the components seeped the warp of lives in this period so much that it might seem, there would be no security without them. Of this subject; Iranians have sometimes been introduced as a skeptical people (Curzon, 2013: 75/2) who "are completely optimistic about their future in enduring hardships and do not complain much about their situation" (Wills, 2008: 354) and "everything that have happened, they considered as God's will" (Majd, 2007: 46). Also; sometimes the cause of diseases and events was considered to be the influence of the Suhail star or in relation with the constellations or the result of God's anger to punish the sin (Flor, 2007: 19).

Regarding the state affairs, social beliefs were associated with the belief that "just be satisfied, it won't get better than this" and this was considered the safest opinion of the general public (Lambton, 2015: 274-273). Such beliefs were derived from people's attitude towards security, so against any kind of unsafe feelings, they believed that "destiny has been like this and it will also pass, and no matter what happens, things will not get worse" (Kurzon, 1994: 298/1). Among the examples that originated from the social and cultural beliefs of the people in the Qajar era which were directly related to the sense of security, the following can be mentioned: extreme prejudice towards the inside of the family (harem), the beauty causing the unsafety of girls, the sealed and closed door protecting the safety of properties and business, Jihad against the infidels being a sign of the stability of faith and religion, the foreign trade being the cause of internal colonization, and the people's point of view towards the foreigners being associated with a lack of safety.

3-4. Newspapers and writings

From the middle of the Qajar era, with establishing the newspapers, these materials were the agents of public information and awareness of people's thoughts which spreading the concept of safety to the social issues. For example; Sur Esrafil newspaper in number 5, Thursday, 15 Jumadi al-Awla 1325 A.H. expressed the unsafe situation and fake rebellions during the era of Muhammad Ali Shah (Delrish, 1996: 102) and it was a reflection of the sense of security and unsafety in the society and a factor that provoked public opinion. In the case of Reghi, anonymous leaflets and writings

English Extended Abstract

---

were spread in which the Europeans and Armenians were threatened to death and the learned men who were against the interests of the people were addressed and warned (Lambton, 1995: 306-305). Along with newspapers, in addition to the role of informing, pamphlets were also one of the threatening tools for courtiers, rulers and those who were acting against the interests of the people (Dolatabadi, 2017: 501/2). From the contents of the newspapers and writings of this period, this could be deduced that some of those were considered as the cause of unsafety against the government and statesmen, but in fact, they were counted as basic tools for increasing social safety.

3-5. Religious movements or cultural conflicts

However some religious movements or cultural conflicts happened in the Qajar era, were of a socio-religious nature, but they had the aura of politics. Such cases emerged in the form of a new heresy in religion and challenged the political headquarters of the country, including the Shaikhiya, Babiya, Agha Khanian (Isma'ili) and Seyyed Alamgir's rebellion (Varahram, 2006: 542-532), each one caused widespread social and cultural tensions in the society and damaged the religious and cultural safety of the Shia people of Iran at that time. Along with such religious movements and conflicts also caused social unsafety and losing people's sense of security. Among those are the Heidari-Nemati conflicts in the cities (Thawaqeb, 2015: 137), the competition between Mutasharriah and Sheikhiyah in Tabriz and Kerman (Kasravi, 1978: 133), the difference of opinion between Sunni and Shia neighborhoods in Mahabad and Miandoab (Abrahamian, 2008: 41), the mourning groups [specifically in Azerbaijan] (Abassi and Badiei, 1993: 5) which caused cultural and religious unsafety in the Qajar era.

4. Conclusion

The Qajar era as a turning point in the history of Iran, transitioning from traditionalism to modernism and the increase of collective and social communication, the security also changed its nature from the one-dimensional concept of military and militarism in to the related category in economic, political, social and cultural aspects. The cultural dimension with the indicators expressed as cultural components was affected by security and also had an impact on it, and the result was the role it played in people's sense of security. In examining the manner and quality of this work, the relationship between culture and security was investigated by introducing some of its components such as the Clergy and the learned men, the holy sites and sitting-in, the social and cultural beliefs, newspapers and writings, religious movements and conflicts between different groups. These components were factors that were always related to the lives of the people of the Qajar era, some times having conditions that played a significant role in the society of that time. Some of these components, such as the Clergy and the learned men, the holy sites and sitting-in, social and cultural beliefs, newspapers and writings, were considered to increase the sense of security, and in rare cases, they were the cause of unsafety, but the components such as religious movements and conflicts was the cause of creating unsafety and reducing the sense of safety.

تأملی بر رابطه مؤلفه های فرهنگی و احساس امنیت مردم در عصر قاجار

حمیدرضا سلمانیان کوزه کنان^۱ | شهرزاد ساسانپور^۲ | میراسداله صالحی پناهی^۳ | نازلی اسکندری نژاد^۴

۱. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. رایانامه: hrrsk.salmanian@gmail.com

۲. گروه تاریخ، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: sh.sasanpur@gmail.com

۳. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. رایانامه: asadsalehi@yahoo.com

۴. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. رایانامه: nazli.eskandarinejad@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۴</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۳۰</p> <p>کلیدواژه ها: احساس امنیت، قاجار، مردم و جامعه، مؤلفه های فرهنگی.</p>	<p>امنیت مقوله ای است که تا عصر قاجار بعد نظامی و نظامی گری را مشتمل بود، اما با تحولاتی که در اجتماع از این دوره شروع شد کم کم در لایه لای زندگی مردم مفهومی تازه به خود باز کرد. به این صورت که هر عامل و مؤلفه ای که در آرامش زندگی فردی و اجتماعی تاثیر می گذاشت مفهوم احساس امنیت یا ناامنی را در افکار فردی و عمومی متبادر می نمود. لذا پس از این، عوامل دخیل و مؤثر بر امنیت یا ناامنی علاوه بر ابزار نظامی و قدرت نظامی گری، اتفاقات و حوادث ناشی از عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را نیز شامل گردید. فرهنگ نیز مقوله ای که بیشتر جنبه های معنوی و روانی مربوط به باورها، اخلاقیات، عادات و آداب و رسوم و ... را شامل می شود و ارتباط همخوانی با نحوه زندگی فردی و اجتماعی دارد را شامل است. در بحث ارتباط مؤلفه های فرهنگی با احساس امنیت، به بررسی عواملی پرداخته می شود که با اعتقادات، فرهنگ و آداب مردم در این دوره مرتبط و به نحوی در موضوع احساس امنیت مؤثر بوده اند. بررسی این موضوع در مقاله حاضر با تحلیل حوادث و توصیف وقایع، با رویکرد تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. منابع مورد استناد، منابع دست اول یا مأخوذ از آن بودند که به وقایع و حوادث دوران قاجار، رویکرد توصیفی - تحلیلی داشته اند. حاصل، تبیین تأثیر مؤلفه های فرهنگی در احساس امنیت مردم این عصر می باشد. به طوری که در بسیاری موارد، تأثیر آنها افزایش احساس امنیت و در برخی از موارد افزایش احساس ناامنی بوده است.</p>

استناد: سلمانیان کوزه کنان، حمیدرضا. ساسانپور، شهرزاد. صالحی پناهی، میراسداله. اسکندری نژاد، نازلی (۱۴۰۳). تأملی بر رابطه مؤلفه های فرهنگی و احساس امنیت مردم در عصر قاجار، پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۶ (۱)، ۱۲۷-۱۲۵.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: 10.22103/jic.2024.23370.1322

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

شاید بتوان گفت امنیت یکی از مقوله‌هایی است که در هر دوره و زمانه‌ای جزو نیازهای ضروری جامعه بشری به شمار می‌آید، البته بنا به مقضیات گاهی حفظ جان و مال نمود عینی آن بود و در برهه‌ای حفظ آرامش فکری و در امان ماندن از تأثیرات عواملی که بر زندگی، شغل و جان را اثر می‌گذاشت. تا اوایل قاجار، جامعه ایرانی به دو طبقه ارباب و رعیت تقسیم می‌شد، به طوری که رعیت سرسپرده و متعلق به ارباب به شمار می‌آمد و امنیتش نیز وابسته در امنیت ارباب و حاکمان قرار داشت لذا، ابزار و لازمه امنیت مشخصاً در بعد نظامی و نظامی‌گری حکومت‌ها جای داشت؛ بدین منظور که حفظ جان و مال وابسته به داشتن سلاح، سرباز و قدرت نظامی‌گری محدود می‌گردید. در عصر قاجار به عنوان نقطه عطف تاریخ ایران، با تغییر شیوه‌ها و خواسته‌های زندگی فردی و اجتماعی از حالت سنتی به مدرن، ماهیت طبقات نیز در حال دگرگونی بود، به طوری که با افزایش استقلال و قدرت تصمیم‌گیری در زندگی فردی، ملموس شدن تأثیرگذاری حوادث و وقایع در کم و کیف زندگی و ... نشانه‌های اولیه این دگرگونی دیده می‌شدند.

امنیت نیز پس از این، با تسری به ابعاد مختلف زندگی از جمله اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ... مفهومی مبسوط به خود گرفت. بنابراین وسایل نظامی و قدرت نظامی‌گری تنها عوامل مؤثر بر امنیت نبودند و هر آنچه که می‌توانست در روند زندگی تأثیر بگذارد عاملی برای امنیت به شمار می‌آمد. همچنین؛ مقوله امنیت با دو مفهوم متمایز "امنیت" و "احساس امنیت" مد نظر قرار گرفته است. با این استدلال که "امنیت" موضوعی عینی و "احساس امنیت" موضوعی روانی تعریف می‌شود. مورد نظر در مقاله حاضر "احساس امنیت" یعنی تأثیر روانی امنیت بر مردم بوده است. لذا تأثیر مؤلفه‌های فرهنگی بر احساس امنیت، وضعیت زندگی در این عصر از تاریخ ایران را به دست می‌دهد. در پژوهش حاضر مؤلفه‌های فرهنگی شامل روحانیون و علما، اماکن متبرکه و بست نشینی، باورهای اجتماعی و فرهنگی، روزنامه‌ها و نوشتجات، تحریکات مذهبی و کشمکش‌های فرهنگی مد نظر قرار گرفته‌اند و تأثیری که هرکدام از آنها در "احساس امنیت" مردم این دوره داشته‌اند مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲-۱. پیشینه پژوهش

به نظر می‌رسد موضوع امنیت در منابع و پژوهش‌ها بیشتر از دیدگاه نظامی و نظامی‌گری مورد توجه قرار گرفته است و گاه‌ها با تشریح رفتارهای نظامیان یا داشته‌های مربوط به اسباب و لوازم نظامی‌گری وضعیت امنیت مورد بحث واقع شده است. از جمله پژوهش‌های انجام شده در این زمینه کتاب‌های «تاریخ چهار هزار ساله ارتش ایران» معطوفی در سال ۱۳۸۲، «نظام سیاسی و سازمانهای اجتماعی ایران در عصر قاجار» وره‌رام در سال ۱۳۸۵، «نظمیه تهران در عصر ناصری» کریمیان در سال ۱۳۹۵، «نظام توپخانه در دوره قاجار» صحت منش در سال ۱۳۹۷ و مقالات «بسترهای تحدید و توسعه امنیت اجتماعی در ایران عصر قاجار» احمدزاده در سال ۱۳۹۳، «علل ناپایداری امنیتی دوره قاجار» ثواقب در سال ۱۳۹۴، «قراسواران و ناکارآمدی تامین امنیت راه‌ها و جاده‌ها در دوره قاجار» جعفری و سلیمانی در سال ۱۳۹۶، و ... و محدود مقالاتی همچون «سیاست کردن در دوره قاجار» روح الامینی و آغاجری در سال ۱۳۹۶ به بخشی از عواملی که بروز آنها

منجر به ناامنی می شدند پرداخته اند و در هر حال، غالب رویکرد موضوعی در آنها، عامل های نظامی و نظامی گری مورد توجه قرار گرفته اند، اما گویای چگونگی تأثیر به "احساس امنیت" (نه لزوماً امنیت) مردم نبوده اند.

۱-۳. شیوه، روش و اهمیت تحقیق:

تحقیق بر پایه توصیف حوادث و وقایع عصر قاجار با رویکرد تحلیل محتوای کیفی، استوار بوده است و از علت و نتیجه حاصل از آن، رابطه بین مؤلفه های اشاره شده با احساس امنیت استنباط گردید. روش گردآوری نیز بر مبنای روش کتابخانه ای انجام شده است.

بررسی "امنیت" به عنوان یکی از مهمترین مقولات تاریخ اجتماعی و "احساس امنیت" یا "احساس ناامنی" به عنوان میوه و ثمره آن، می تواند یکی از شیوه های بررسی وضعیت زندگی مردم این دوره مورد توجه قرار گیرد. در پژوهش حاضر به دست آوردن تأثیر مؤلفه های فرهنگی در افزایش یا کاهش احساس امنیت در مردم این دوره، اهمیت تحقیق را نشان می دهد.

۲- بحث اصلی

۱-۲. روحانیون و علماء

از دیرباز روحانیون و علماء متولیان فرهنگ و اعتقادات مردم به شمار می آمدند. در عصر قاجار نمود عینی تأثیرگذاری روحانیون، در تحریک و تحریر مردم به دفاع از سرزمین اسلامی در مقابل روس در سالهای نخستین این سلسله دیده می شود. چگونگی تأثیرگذاری را لسان الملک (۱۲۹۷-۱۲۱۶ق. / ۱۲۵۹-۱۰۸۸ش.) که خود در این زمان می زیست چنین بیان می کند: «موضوع درازدستی به اراضی و اموال مسلمانان در سال ۱۲۴۱ق. / ۱۲۰۵ش. به اطلاع آقا سید محمد اصفهانی - ساکن عتبات عالیات - رسانده شد و ایشان از شاه ایران درخواست جهاد با روسیه را نمود.» (لسان الملک، ۱۳۸۰: ۳۴۶/۱) علمای عراق و آذربایجان نیز حکم به وجوب یورش و شورش علیه قوای متجاوز روس را صادر کردند. امنای دولت نیز ظاهراً این فتوا را در جهت تقویت سلطنت می دانستند (جهانگیر، ۱۳۸۴: ۳۰). به نظر می رسد این واکنش ها به علت احساس ناامنی بود که از نظر فرهنگی و اعتقادی به روحانیون و بالتبع به مردم وارد می شد بروز یافته است. در نمونه دیگر؛ واکنش روحانیون و تحریک احساسات مذهبی مردم در موضوع درخواست تحویل دو زن ارمنی مسلمان شده اهل ایروان توسط وزیر مختار روس؛ (همان، ۱۳۰-۱۲۷) گریبایدف، در زمان سلطنت فتحعلی شاه، نشان دهنده تأثیرگذاری آنان در امنیت فرهنگی و اجتماعی بود.

در زمان محمد شاه قدرت روحانیون در ظهور و بروز فرقه های مذهبی دیده شد. به طوری که برخی وقایع روی داده باعث ناامنی در جامعه عصر قاجاری بودند، مانند فتنه باب توسط سید علی محمد، طغیان آقاخان فرزند شاه خلیل اله پیشوای فرقه اسماعیلیه (لسان الملک، ۱۳۸۰: ۷۵۶-۷۵۱). هرچند علت بروز این وقایع در اثر اختلاف شدید طبقاتی و ظلم و ستم حکام بود (همان، ۳۹۰)، اما رهبری این حوادث با افرادی که نقش روحانی و عالم اجتماع را بر عهده داشتند به وقوع می پیوست.

نقش و تأثیر روحانیون و علماء در زمان سلطنت ناصرالدین شاه، در قبال رویدادهای داخلی و خارجی پررنگ تر دیده می شود. میرزا یحیی دولت آبادی این قدرت ناشی از تأثیرگذاری روحانیون را چنین توصیف می کند: «در این وقت دو قوه در ایران حکمرانی می کند یکی قوه دولت که عبارت است از سلطنت ناصرالدین شاه قاجار، صدارت میرزا یوسف خان مستوفی الملک و وزارت و حکومت شاهدگان و قوه دوم، قوه ناشی از رؤسای روحانی که مهمترین آنها در نجف و کربلا و سامره سکونت دارند» (دولت آبادی، ۱۳۸۷: ۷۳/۱-۶۷). در کنار نقش تأثیرگذاری روحانیون، نقش اصلی آنان، راهبری

وظایف مذهبی و انجام امور مربوط به حل و فصل دعاوی مردم و پناهگاه مخالفان استبداد حاکمان و حامی رعیت به حساب می آمد هر چند حاکمان خود نیز به حمایت علما احتیاج داشتند (لمبتون، ۱۳۷۵: ۱۸)؛ یکی از مهمترین نمونه های ملموس تأثیرگذاری روحانیون و علماء در جامعه عصر قاجاری، مربوط به موضوع قرارداد رژی در سال ۱۳۰۸ ق. / ۱۲۶۹ ش. بود که رهبری آن را حجت الاسلام میرزای شیرازی^۱ بر عهده داشت (زارعی، ۱۳۸۰: ۱۸۰). در این قضیه نیز مردم و روحانیون احساس می کردند امنیت اقتصادی، مذهبی و زندگی مردم توسط شرکت تالبوت به مخاطره افتاده است لذا، رهبری نارضایتی مردم در راستای تامین امنیت فرهنگی و اقتصادی متبلور گردید. جریانات این قرارداد و دخالت روحانیون در آن، بالاترین حد تأثیرگذاری آنان را در تحولات اجتماعی نشان می داد. روحانیون در این قضیه به دو دلیل ایفای نقش داشتند: یکی اینکه آنان نیز همانند مردم از این قرارداد زیان می دیدند و این مربوط بود به خارج شدن اختیار مدیریت در تملک زمین های وقفی که توتون کاشته می شد و عایدات موقوفات پایین می آمد (پورشالچی، ۱۳۷۶: ۱۶۹/۱)، دیگر اینکه، حضور نمایندگان کمپانی تالبوت، باعث تبلیغ مسیحیت در تهران و شهرستانها بود (ورهام، ۱۳۸۵: ۴۲۸). اما مهمترین علتی که باعث تحریک آنان به ایفای نقش و دخالت در این قرارداد شد خطری بود که آنان برای عقاید و دین مردم تشخیص می دادند. به نظر می رسد نتیجه ای که از تأثیرگذاری روحانیون و علماء در این قرارداد حاصل شد عیان شدن بیش از پیش نقش مذهب در عرصه اجتماعی و سیاسی ایران بود و فضای تقابل و تفاهم بین قدرتها نشان از ظهور قدرت دوم علاوه بر شاه و ارکان حکومتی، قدرت روحانیون و علماء را نشان می داد (پورشالچی، ۱۳۷۶: ۱۷۷). از این به بعد این موضوع در جامعه عصر قاجاری نهادینه شد و آنان به عنوان یکی از مهمترین مؤلفه های تأثیرگذار در احساس امنیت مردم و افزایش امنیت معنوی به شمار آمدند.

از نمونه های دیگر این مقوله، می توان به اغتشاش عبدالله مجتهد و سایر علمای همدان در زمان محمدعلی شاه اشاره نمود که کار حکومت را مختل کرد. مردم به خانه نایب دولت حمله کردند و ناظر او را قطعه قطعه و اسباب و اموالش را غارت کردند. برای حل این مشکل به امین نظام دستور داده شد با توپ و سربازان، همدان را خراب کند اما با پادرمیانی میرزا حسن آقا مجتهد تهران، این غائله خوابید و جلو قتل بسیاری از مردم گرفته شد (زارعی، ۱۳۸۰: ۲۵۶/۳-۲۵۵). این قضیه تأثیرگذاری روحانیون را در ایجاد ناامنی و برقراری امنیت نشان داد.

تملك روستاهای کلوانق و نهند در آذربایجان توسط روحانیون، در زمان ولیعهدی مظفرالدین میرزا (همان، ۲۵۴-۲۵۳) که به زور از مالکین آنها صورت گرفت از مواردی بود که آنان عامل ناامنی و تظلم خواهی بودند. از نمونه های دیگر؛ بروز قحطی در تبریز بود که علت آن، نظام العلماء - روحانی زمیندار این شهر عنوان می شد، مردم به بست نشستند، پس از آن به خانه اش حمله ور شدند، چند نفری کشته و زخمی گردید (همایون کاتوزیان، ۱۳۸۰: ۴۹). در این قضیه رئیس بلدیة به این خاطر که گفته بود «مردم از گرسنگی می میرند و آقای حجت الاسلام هزارها خروار گندم در انبارهای خود جمع کرده و نمی خواهد به قیمت عادلانه بفروشد» طلاب علوم دینی به تحریک حجت الاسلام، وی را سر و پا برهنه از عمارت بلدیة بیرون کشیدند، کشتند و بدنش را به درختی برای عبرت دیگران آویختند (ملک زاده، ۱۳۸۳: ۱۲۹/۱). در این حادثه طلاب علوم دینی و حجت الاسلام شهر، عامل تهدید و احساس ناامنی مردم به شمار می آمدند و جامعه دچار تنش اجتماعی گردید.

تأثیرگذاری روحانیون و علماء در سالهای مشروطه و دهه پایانی این سلسله، همانند سالهای قبل از آن در روند امورات اجتماعی و سیاسی و فرهنگی دیده می شود، مانند همراهی برخی از علما همچون شیخ فضل ا... نوری با اراذل و اوباش شهر در مخالفت با مشروطه (دولت آبادی، ۱۳۸۷: ۶۰۸/۲) یا همراهی حاج میرزا زین العابدین امام جمعه تهران با علاءالدوله حاکم تهران در سرکوب معترضان (همان، ۴۵۳/۲-۴۴۸).

۱. به نظر می رسد رتبه روحانیون در عصر قاجار متفاوت از زمان حاضر بوده و عنوان حجت الاسلام بالاترین مقام را داشته است.

۲-۲. اماکن متبرکه و بست نشینی

اماکن متبرکه مراکزی هستند که در اعتقادات و باورهای مردم جایگاه ویژه ای از قداست دارند و به عنوان محل های امن به شمار می روند. در برهه هایی از تاریخ، این اماکن محل بست نشینی و پناهگاه کسانی می شدند که از سوی حکومت یا اربابی، ظلمی در حق آنان صورت می گرفت. بست نشینی، سنتی رایج در دوره قاجار بود برای تظلم خواهی؛ در سالهای اولیه سلسله قاجار مکانهای بست نشینی، شامل منازل علما و مجتهدین دینی، مساجد و حرم های مقدس بود، اما در سال های بعد، با دایر شدن سفارت خانه های دولت های خارجی، این اماکن نیز جزو مکان های مورد توجه مردم در بست نشینی قرار گرفتند. در مواردی نیز از اصطبل شاهی نیز به عنوان محل مورد توجه یاد شده است (لمبتون، ۱۳۷۵: ۲۸۰)، که فرد یا افراد به فراخور موضوع دادخواهی، به این اماکن مراجعه نموده و بست می نشستند. آنچه مهم و جالب توجه به نظر می رسد اینکه، محل های یاد شده از نظر قداست یا اعتبار، همیشه مورد احترام حکام دولتی و طرفهائی که مورد تظلم خواهی قرار می گرفتند بود. لذا از این نظر، این محل ها امن شمرده می شدند و متحصن تا زمانی که در آنجا می ماند از امنیت برخوردار بود. از مهمترین این اماکن متبرکه، حرم امام رضا (ع) در مشهد، حرم عبدالعظیم حسنی در ری، بقعه ها، امامزاده ها، مساجد و ... بودند. علاوه بر این اماکن، محل هایی مانند خانه های علما، سفارتخانه های خارجی و ... به عنوان ملجأ و پناهگاه و محل امن بودند (آوری و هامبلی، ۱۳۸۹: ۱۲۶/۷). علاوه بر تظلم از درباریان یا حکام محلی، بست نشینی در اماکن مذکور، شیوه دیگری برای اعتراض و انتقاد از سیاست حاکم بود (مارتین، ۱۳۹۰: ۱۷۶).

علت دیگر رونق این محل ها به ناتوانی دولت در برقراری حفظ نظم و امنیت بر می گشت و متحصنین از ناامنی که برایشان ایجاد می شد به این مکان ها ترغیب می شدند. در گزارشات تلگرافی سال ۱۳۰۷ ق. / ۱۲۶۹ ش. به ۱۲ مورد بست نشینی در طی شش ماه از سال اشاره شده است؛ تحصن هایی مانند بست نشینی مردم دهات اردبیل در بقعه این شهر جهت شکایت از زیاده ستانی میرزا محمود وزیر (عباسی و بدیعی، ۱۳۷۲: ۷-۵)؛ بست نشینی جمع کثیری از اهالی فریدون در امامزاده احمد اصفهان از ظلم حاجی مصطفی قلی خان سرتیپ به مدت بیش از یک هفته (همان، ۲۹-۲۸)؛ بست نشینی اهالی دلجان در قم از تعدیات حاکم محلات (همان، ۴۳-۴۲). همچنین عزیمت و بست نشینی مردم و علما در سال ۱۳۵۲ ق. / ۱۲۸۶ ش. در حرم عبدالعظیم (همایون کاتوزیان، ۱۳۸۰: ۶۴) از وقایع مربوط به دوران مشروطه، در این راستا و نشأت گرفته از دیدگاهی بود که احساس امنیت را در مردم باعث می گردید.

علاوه بر این، کسانی هم که از قانون می گریختند بدین شکل می توانستند امنیت جانی و مادی خود را بدست آورند (لمبتون، ۱۳۷۵: ۲۸۰). برای مثال؛ بست نشینی فراشی در بقعه شیخ صفی الدین برای فرار از مجازات زخمی کردن سربازی در اردبیل؛ بست نشینی سربازی در همان بقعه برای فرار از مجازات قتل مادر زن خود (عباسی و بدیعی، ۱۳۷۲: ۷-۵). اما، این پدیده در برخی موارد خود عامل ناامنی بود (ثواقب، ۱۳۹۴: ۱۱۴) و وجود مکان های متعدد برای بست نشینی باعث می شد، ارادل و اوباش در این اماکن به سر برند و شبها به غارت و دزدی پرداخته و مجدداً در پناه این مکان ها جای گیرند (همان، ۱۳۸-۱۳۷).

استقرار نمایندگی های خارجی در ایران از قرن نوزدهم میلادی، بعد تازه ای به بست نشینی بخشید و استفاده از این اماکن نیز به منظور اعتراض جمعی در سال های اولیه قرن بیستم میلادی، مقارن انقلاب مشروطیت به اوج خود رسید (لمبتون، ۱۳۷۵: ۲۸۰). در طول نهضت مشروطه، سفارتخانه های انگلیس و روس و گاه عثمانی، شاهد بست نشینی افرادی بودند که درخواست تأمین جانی و مادی را در مقابل احساس ناامنی از عوامل حکومتی می نمودند یا درخواست برآورده شدن خواسته های خود را داشتند (پورشالچی، ۱۳۷۶: ۳۶۳/۱). این خواسته ها نیز از میانه های عصر قاجار به بعد، رنگ و بوی سیاسی به خود گرفتند و نهایتاً نهضت مشروطیت نیز در سایه امنیت حاصل از این پدیده به عنوان یکی از عوامل موثر در

اعتراضات و مبارزات، توانست به نتیجه برسد. در هر حال اماکن متبرکه و بست نشینی در آنها، پدیده‌ای بود که در عصر قاجار نقشی بسزا در تأمین امنیت جانی و مادی تظلم خواهان داشت.

۳-۲. باورهای اجتماعی و فرهنگی

در توصیف خصایص ایرانیان، نظرات و مطالب متفاوت و گاهاً ضد و نقیضی توسط شرق شناسان و به خصوص ایران‌شناسان بیان شده که به نظر می‌رسد برخی از آنها به دور از غرض ورزی و جانبدارانه نبوده‌اند. با این وجود، بسیاری از آنها می‌توانند به نوعی بیان‌کننده بخشی از این خصلت‌ها باشند. در این باب؛ کرزن ایرانیان را مردمی شکاک معرفی می‌کند که «خیال می‌کنند در وقوع هر اقدامی، نیرنگی در کار است» (کرزن، ۱۳۷۳: ۷۵/۲). در عین حال آنان ساده‌اندیش تعریف می‌شوند و «در تحمل سختی‌ها نسبت به آینده خویش کاملاً خوش‌بین هستند و شکایت‌چندانی از وضع خود ندارند» (ویلز، ۱۳۶۸: ۳۵۴) و «هر آنچه اتفاق می‌افتاد را خواست خدا تلقی می‌کنند» (مجد، ۱۳۸۷: ۴۶). با این حال، ایرانیان گاهاً علت بروز بیماری‌ها و چنین وقایعی را تأثیر ستاره‌ی سهیل یا ارتباط با صور فلکی یا نتیجه خشم خدا برای مجازات گناهان مردم می‌دانستند و برای برطرف شدن آن قرائت قرآن و نقل روایات ائمه توصیه می‌شد (فلور، ۱۳۸۷: ۱۹). در باب امور مملکتی نیز باورهای اجتماعی با این اعتقاد همراه بود که «به همین حد قانع باش از این بهتر نمی‌شود» و این بی‌خطرترین اظهار نظر عموم مردم به شمار می‌آمد (لمبتون، ۱۳۷۵: ۲۷۴-۲۷۳). این طرز فکر و چنین باورهایی به نحوه نگرش مردم نسبت به امنیت خود بر می‌گشت لذا در مقابل هر نوع احساس ناامنی معتقد بودند «تقدیر چنان بوده‌است و آن نیز خواهد گذشت و هر چه باشد کارها بدتر نخواهد شد» (کرزن، ۱۳۷۳: ۲۹۸/۱). می‌توان گفت با این باورها نوع حکومت و رفتار حاکمان قابل تحمل می‌گردید. مثال بارز آن در بیان پیرمردی که اشاره می‌کند: «شاهان قاجار برای ما هیچ کار مثبتی انجام نداده‌اند اما خدا را شکر که دست کم روستای ما را از خطر غارت و چپاول ایلات محلی نجات داده‌اند»، چگونگی احساس امنیت را نشان می‌دهد و مهمتر از آن ضرورت وجود یک پادشاه مستبد را برای تأمین امنیت تا حدودی می‌پذیرد (آبراهامیان، ۱۳۸۷: ۶۳). با این همه اگر به کسی تعدی و ظلمی می‌شد، مردم بر این باور بودند که عریض و شکایات به اطلاع شاه نمی‌رسد (ورهرام، ۱۳۸۵: ۲۴۴ و مستوفی، ۱۳۸۴: ۱۳۷/۱). بعد از سال ۱۲۷۸ ق. / ۱۲۴۱ ش. با شروع ساخت خط تلگراف هند و اروپا این اعتقاد گسترش یافت که سیم‌های تلگراف به تخت سلطنت ایران وصل است و همین باور، گهگاه موجب گردید تلگراف‌خانه‌ها به جایی برای بست نشینی تبدیل شوند (لمبتون، ۱۳۷۵: ۲۷۳) و محل احساس امنیت در قبال اظهار نارضایتی یا اعتراض علیه کس یا موضوعی شدند.

باورهای اجتماعی و فرهنگی مختص گروه یا قشر خاصی نبودند. از نمونه‌های مهم این مؤلفه اینکه؛ گفته می‌شد سارقین [منطقه‌ای] آنقدر برای نان و نمک حرمت قائل بودند که اگر برحسب اتفاق، در خانه یکدیگر برای سرقت اموال بروند و آن‌جا ملتفت شوند که در این محل نان و نمک خورده‌اند دست خالی از آن مکان بیرون می‌آیند و هیچ وقت به خیال سرقت اموال آن خانه نمی‌افتند (چریکف، ۱۳۵۸: ۱۸۶).

این باورها و اعتقادات چنان در تار و پود زندگی این دوره رسوخ داشت که شاید به نظر آید بدون باور داشتن و معتقد بودن به چارچوب‌هایی، امنیتی نیز وجود نداشت. از دیگر نمونه‌های تأثیرپذیری از باورهای اجتماعی و فرهنگی در ابعاد مختلف زندگی مردم عصر قاجار و ارتباط آن با احساس امنیت می‌توان چنین اشاره کرد:

- تعصب شدید نسبت به اندرونی خانواده (حرمسرا)؛ اگر کسی قدم به اندرون بگذارد، مرد صاحب‌خانه حق دارد بی‌درنگ به دست خود مرد متجاوز را از پای درآورد (دروویل، ۱۳۸۸: ۹). لذا ورود به اندرونی در این دوره، مساوی با از بین رفتن امنیت خانواده و حرمسرا بود. در اثر این بینش و تعصب نسبت به اندرونی، با وجود تصمیم مجلس مصلحت‌خانه، برای آمارگیری جمعیت در سال ۱۲۷۶ ق. / ۱۲۳۹ ش. سرشماری با شکست مواجه گردید (سعدوندیان، ۱۳۷۹: ۴۳).

- زیبایی چهره عامل عدم امنیت دختران بود؛ در این دوره، مالک یا ارباب می توانست دختران رعیت را به تصرف در آورد. لذا، والدین دختران زیبا، عمداً جگر گوشه خود را با وسایلی مانند تیزآب می سوزاندند تا از طمع ارباب دهکده در امان بماند (دلریش، ۱۳۷۵: ۹۸ و دروویل، ۱۳۸۸: ۱۳۰).
- مهر و موم درب بسته حافظ امنیت اموال و کسب و کار به شمار می آمد و هر کسی مهتری را جعل یا مهر و مومی را می شکست با قطع شدن دست خود کیفر می دید و دست نخوردگی مهر یکی از اصول اساسی آداب و رسوم شناخته می شد (پولاک، ۱۳۶۱: ۳۱۹).
- جهاد با کافران؛ در قضیه اولین جنگ ایران و روس باور این بود که عدم مقابله با روسها پیروی از شیطان است و جهاد با کافران نشانه ای از پایداری عقیده و دین شمرده می شد و در اثر همین باورها، شاه، درباریان و مردم به جنگ با روس تحریض شدند (لسان الملک، ۱۳۸۰: ۳۶۶/۱-۳۶۴).
- تجارت خارجی عامل استعمار داخلی؛ باور مردم بر این بود که با عقد قراردادهای و روابط تجاری، شیوه زندگی سنتی مملکت مورد تهدید قرار می گیرد و منابع مادی سرزمین ایران نیز در اختیار بیگانگان گذاشته می شود (لمبتون، ۱۳۷۵: ۳۷۸) و با ورود سیل آسای آنان، اسباب معیشت مردم از دست خواهد رفت (همان، ۳۰۳) و حکومت نیز در اثر این تلقینات، بیم آن را داشت که گسترش تجارت خارجی مقدمه‌ای برای تسلط سیاسی شود (همان، ۲۷۲).
- دیدگاه نسبت به خارجی‌ها؛ باور مردم نسبت به بریتانیا با عدم احساس امنیت همراه بود، به طوری که از انگلیس سخت هراسان بودند و این باور وجود داشت که دولت انگلستان امور ایران را به اشاره‌ی انگشت کوچکش و به دلخواه می گرداند (ماسهارو، ۱۳۷۳: ۵۱). همین دیدگاه در مورد روس نیز با واکنش مردم در برابر ساخت عمارت بانک استقراسی در سال ۱۲۸۴ق/۱۲۴۶ش دیده می شود و به دست مردم ویران شد (ورهرام، ۱۳۸۵: ۴۷۶). همچنین بیان جهانگرد اتریشی، اورسل در توصیف وضعیت جاده بین انزلی و رشت جالب توجه است که: «گویا به مغز ایرانی‌ها چنین رسوخ کرده که اگر در بین این دو شهر جاده ای ساخته شود روس‌ها از همین راه تمام مملکت را اشغال خواهند کرد» (اورسل، ۱۳۵۳: ۱۶۶). لذا ایرانیان به شدت نسبت به خارجی‌ها سوءظن داشتند و ورود هر بیگانه ای را با بدبینی می نگرستند (کرزن، ۱۳۷۳: ۱۷۰/۱-۱۶۹) و احساس می کردند آنان قصد نابودی اسلام را دارند و امنیت مذهبی آنان به خطر خواهد افتاد و هر گامی به سوی پیشرفت، ممکن است به افزایش نفوذ خارجی و زیان عناصر بومی منجر شود (لمبتون، ۱۳۷۵: ۲۷۴).

۴-۲. روزنامه‌ها و نوشتجات

از میانه‌های عصر قاجار، با تاسیس روزنامه‌ها، این لوازم عامل اطلاع رسانی عمومی و آگاه‌سازی افکار مردم به شمار می آمدند و وسیله ای بودند در جهت آشنا کردن مردم نسبت به اوضاع اجتماعی و جهانی و تسری مفهوم امنیت به موضوعات اجتماعی. برای مثال؛ روزنامه صور اسرافیل در شماره ۵ پنج شنبه ۱۵ جمادی الاولی ۱۳۲۵ ه.ق. وضعیت ناامنی و شورشهای ساختگی دوران محمدعلی شاه را چنین بیان می کند: «پسر رحیم خان را بر قتل و غارت محال قراجه داغ و ریختن دماء مسلمین مأمور کردند و اقبال السلطنه را به سفک دماء و نهب اموال اهالی ماکو نامزد نمودند و کار خرابی طالش و گرگانه رود را به ارفع السلطنه گذاشته و چپاول و یغمای محال خلخال را به شکراله خان سپردند و خونریزی اهالی فارس را از کف کفایت قوام الملک نادان خواستند. آقای محمد مهدی بی دین از خدا بی خبر را برای تولید فتنه و فساد و سنگربندی کرمانشاهان تعیین نمودند و خوردن خون تجار زنجان را بر عهده مظفردوله رئیس یکانچی‌ها گذاشتند و اسداله خان را به توسط اکرام السلطان به کشتن وکلای آذربایجان فرستادند و حاجی آقا محسن را در عراق به جان یک مشت رعیت بی گناه انداختند» (دلریش، ۱۳۷۵: ۱۰۲). چنین مطالبی نشان می دهد روزنامه‌ها انعکاس دهنده احساس امنیت و ناامنی موجود در جامعه و تحریک کننده افکار عمومی بودند. در قضیه رژی نیز اعلامیه‌ها و نوشتجات بی نام و

نشانی پخش شدند که در آن، اروپائیان و ارمنیان را به مرگ تهدید می‌کرد و علمایی که علیه منافع مردم بودند را مورد خطاب و هشدار قرار می‌داد (لمبتون، ۱۳۷۵: ۳۰۶-۳۰۵). به نظر می‌رسید روزنامه‌ها و نوشتجات یکی از عواملی بودند که با القاء تبعات نامنی حاصل از این قرارداد، باعث همراهی علما با مردم شدند. شب نامه‌ها نیز در کنار روزنامه‌ها علاوه بر نقش آگاه‌سازی، یکی از ابزارهای تهدیدکننده درباریان، حکام و کسانی که بر خلاف مصالح مردم عمل می‌کردند، بودند. برای نمونه؛ در گزارشات تلگرافی سال ۱۳۰۷ ق. / ۱۲۶۹ ش. به شب نامه‌ای که بر دیوارها چسبانده شده بود اشاره می‌شود که خطاب به رئیس‌التجار از گماشتگان حکومت، می‌گفت: «با هر حاکمی ساخته، خانه رعیت را خراب می‌کنی، هرگاه ترک مراد حکومت را کردی فیهما، و الا در روز روشن ترا در بازار خواهیم کشت». حکومت نیز برای مقابله با چنین پدیده‌ای دستور داد در کوچه و بازار جار بزنند: «هر کس ساعت چهار از شب گذشته از منزل خود بیرون بیاید پاسبانان شهر او را با گلوله خواهند زد» (دولت آبادی، ۱۳۸۷: ۵۰/۱۲). از مفاد مطالب روزنامه‌ها و نوشتجات این دوره چنین استنباط می‌شود که برخی از آنها عامل نامنی برای حکومت و دولتمردان شمرده می‌شدند اما در اصل ابزارهای زمینه‌ساز افزایش امنیت اجتماعی به شمار می‌آمدند.

۵-۲. تحریکات مذهبی یا کشمکش‌های فرهنگی

برخی از حوادث و تحریکاتی که در عصر قاجار اتفاق می‌افتاد با اینکه دارای ماهیت اجتماعی - مذهبی بودند اما رنگ و بوی سیاسی به خود گرفتند. از جمله مواردی که در قالب بدعتی جدید در مذهب ظهور یافتند و ارکان سیاسی مملکت را با چالش روبرو نمودند مانند شیخیه، بابیه، آقاخانیان (اسماعیلیه) و شورش سید عالمگیر (ورهام، ۱۳۸۵: ۵۴۲-۵۳۲) و ... به طوری که وقوع هر کدام از آنها موجب ایجاد تنش‌های اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای در جامعه آن روز و خدشه‌دار شدن امنیت اعتقادی و فرهنگی مردم شیعه مذهب ایران در آن دوران گردید. از این میان برخی فرقه‌ها مانند بابیه از نظر تأثیری که در نامنی اجتماعی و فرهنگی داشتند حائز اهمیت بودند. در خصوص فتنه باب چنین عنوان می‌شود که: جاسوس روس پرنس دالگاروکی (سفیر بعدی این کشور در ایران) در ادامه وظیفه خود به عتبات مسافرت نمود و در کلاس درس سید کاظم رشتی حاضر و با میرزا علی محمد شیرازی هم‌حجره شد. پرنس این سید را به آوردن دین تازه تحریک نمود. تا اینکه سید به ایران آمد و پیروانی پیدا کرد و ماجراهای بعدی این فتنه که باعث کشته شدن بسیاری از مردم در تهران، زنجان و سایر نقاط مملکت گردید؛ منجر به ایجاد تشکیک در اعتقادات مذهبی مردم شد (مستوفی، ۱۳۸۴: ۴۳/۱-۴۲). این حادثه‌ای بود که مردم در ظاهر امر، وقوع حادثه عدالت طلبانه و در قالب مذهبی متفاوت از مذهب حاکم را می‌دیدند، اما غافل از پشت پرده دسیسه‌ها بودند. ملک زاده وقایع دوران خود در این ارتباط را بدین صورت بیان می‌کند: «هرکس با کسی دشمنی داشت او را به بایگیری متهم می‌نمود و با جمعی آخوند و ارادل به یغمای خانه اش می‌پرداخت در نتیجه صدها مردم بی‌گناه مقتول و مجروح و صدها خانه به یغما رفت» (ملک زاده، ۱۳۸۳: ۱۳۱/۱). این فتنه باعث بروز نامنی‌های بسیاری در نقاط مختلف مملکت گردید، حتی دست‌آویزی برای سودجویان برای بهره‌برداری و انتقام‌گیری از رقبا یا به دست آوردن منافی شد. وی اشاره می‌کند: «یکی از روحانیون دو برادر تاجر را شبانه به منزل خود می‌خواند در اتافی

۱. پرنس دالگاروکی (Dimitri Ivanovich Dolgorukov) داستان جالبی از دوران زندگی‌اش در ایران در کتاب یادداشت خود نوشته است: «در ایام جوانی برای تحصیل زبان فارسی و پیدا کردن اطلاعات از طرف پترزبورگ با اعتبار کافی به ایران مأمور شدم. برای این‌که بتوانم در هر جا نفوذ پیدا کنم، مسلمان و به لباس آخوندی درآمد و خود را شیخ عیسی خواندم و مشغول تحصیل علوم دینی شدم. پس از مدتی اقامت در تهران، دختر حاجی محمد نامی را به زنی گرفتم و از او پسری به نام علی پیدا کردم. سر و کار من مستقیماً با دربار امپراتوری بود و از اخبار ایران آنچه را که لازم بود مستقیماً به دربار روسیه می‌فرستادم» (مستوفی عبدالله، شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، جلد اول، ص ۴۳)

حبس می کند و صبح آنان را به دست مردم می دهد و اعلام می کند بابتی بودن این دو بر من ثابت شده و مردم آنان را به بازار کشانده با چوب و چماق و بیل و ... هر دو را هلاک کرده به جنازه شان نفت ریخته آتش می زنند. پس از این واقعه وصیتنامه برادر کوچکتر آشکار شده و معلوم می شود او متدین به دین اسلام بوده است. شنیده ام تاجر مزبور از روحانی یاد شده ۷۰۰ تومان طلبکار بود» (دولت آبادی، ۱۳۸۷: ۱/۳۸۱-۳۸۰). بهائی گری نیز همچون بایبه سرنوشتی برای جامعه عصر قاجاری به همراه داشت. تلاش محمدعلی شاه برای متهم کردن سران آزادی خواهان مشروطه به بهائیت یا تلاش برخی از روحانیون برای ارتباط دادن بهائیت با مشروطه از نمونه هایی بودند که متهم نمودن به این فرقه، دست آویزی برای ناامن شدن فضای اجتماعی و فرهنگی مردم گردید (ملک زاده، ۱۳۸۳: ۳/۶۳۶-۶۳۵).

در کنار چنین تحولاتی، منازعات مذهبی نیز باعث ناامنی اجتماعی و از بین رفتن احساس امنیت مردم می گردید. از این جمله می توان به درگیری های حیدری - نعمتی در شهرها اشاره کرد که، همه ساله باعث ریخته شدن خون های زیادی می شد. گروهی که غلبه می کرد به خانه ها و مغازه های گروه مغلوب یورش می بردند و به غارت اموال می پرداختند (ثواقب، ۱۳۹۴: ۱۳۷). این کشمکش ها عامل ایجاد ناامنی اعتقادی میدان این فرقه های مذهبی و حتی زندگی روزمره سایر مردم روستاها و شهرهای ایران می شد. چنانکه «وقتی محرم هر سال می رسید، آنان در سه روز آخر ماه محرم با شدت و خشونت به یکدیگر حمله می کردند، نزاع بین آنها اغلب بسیار جدی بود و خیلی از مردم جان خود را از دست می دادند» (آبراهامیان، ۱۳۸۷: ۴۱). علاوه بر این دو گروه، رقابت بین متشرعه و شیخی در تبریز و کرمان (کسروی، ۱۳۵۷: ۱۳۳)، اختلاف بین محلات سنی نشین و شیعه نشین در مهاباد و میاندوآب که درگیری های مذهبی در آنها آشکار بود (آبراهامیان، ۱۳۸۷: ۴۱) و ... از مواردی بودند که باعث بروز ناامنی فرهنگی و اعتقادی و به تبع آن در عرصه اجتماعی عصر قاجار به شمار می آمد. از همین نمونه، در گزارشات تلگرافی که در محرم سال ۱۳۰۷ قمری به پایتخت مخابره شده است، به نزاع دستجات عزاداری (مشخصاً در آذربایجان) اشاره شده است (عباسی و بدیعی، ۱۳۷۲: ۵). درگیری هایی هم که بین مسلمانان و یهودیان نیز رخ می داد چنین وضعیتی را برای امنیت جامعه عصر قاجاری و احساس امنیت مردم داشته اند، از این موارد نیز در گزارشات تلگرافی سال ۱۳۰۷ قمری به کرات اشاره شده است (همان، ۳۳-۳۲). می توان انتظار داشت در همه این موارد مردم عامل از بین رفتن امنیت زندگی یا جانی خود را در تحركات و کشمکش های مذهبی بدانند که منشأ همه آنها تعصبات مذهبی و اختلافات عقیدتی بوده است.

۳. نتیجه گیری:

عصر قاجار به عنوان نقطه عطف تاریخ ایران، در گذر از شیوه های سنتی زندگی به مدرن و افزایش ارتباط جمعی و اجتماعی، امنیت نیز ماهیت خود را از مفهوم تک بعدی نظامی و نظامی گری به مقوله ای مرتبط در ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تسری داد. بعد فرهنگی با شاخصه هایی که به عنوان مؤلفه های فرهنگی بیان می شدند نیز در این میان متأثر از امنیت و تأثیرگذار بر امنیت بود و حاصل آن نقشی بود که در احساس امنیت مردم داشت. در بررسی نحوه و چگونگی این اثر، ارتباط فرهنگ با امنیت با معرفی برخی از مؤلفه های آن مانند روحانیون و علماء، اماکن متبرکه و بست نشینی، باورهای اجتماعی و فرهنگی، روزنامه ها و نوشتجات، تحركات و کشمکش های مذهبی بین فرق مورد تحقیق قرار گرفت. این مؤلفه ها عواملی بودند که همواره با زندگی مردم عصر قاجار مرتبط بودند و در برهه هایی از این دوران حائز شرایطی می شدند که نقش بسزایی در جامعه آن روز ایفا می کردند. برخی از این مؤلفه ها مانند روحانیون و علماء، اماکن متبرکه و بست نشینی، باورهای اجتماعی و فرهنگی، روزنامه ها و نوشتجات بیشتر عامل افزایش احساس امنیت به شمار می آمدند و در موارد نادری عامل ناامنی بودند، اما مؤلفه هایی مانند تحركات و کشمکش های مذهبی بیشتر عامل ایجاد ناامنی و کاهنده احساس امنیت بودند.

منابع:

۱. آبراهامیان، پرواند (۱۳۸۷). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، چاپ چهاردهم. تهران: نشر نی.
۲. اورسل، ارنست (۱۳۵۳). *سفرنامه اورسل*، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران: چاپ شرکت افست چاپخانه بیست و پنجم شهریور.
۳. آوری، پیتر و ها مبلی، گاوین (۱۳۸۹). *تاریخ ایران کمبریج ۷ قسمت ۲*، مترجم تیمور قادری، چاپ دوم، تهران: نشر مهتاب.
۴. پورشالچی، محمود (۱۳۷۶). *میوه‌های دار ۱ (تاریخ جنبش‌های مردمی و مذهبی ملت ایران در قرن حاضر)*، چاپ اول، تهران: انتشارات زرین.
۵. پولاک، ادوارد یاکوب (۱۳۶۱). *سفرنامه پولاک*، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: انتشارات خوارزمی.
۶. ثواقب، جهانبخش (۱۳۹۴). *علل ناپایداری امنیتی دوره قاجار*، فصلنامه تاریخ ایران، شماره ۱۷: ۱۰۹ - ۱۴۱.
۷. چریکف، مسیو (۱۳۵۸). *سیاحتنامه مسیو چریکف*، ترجمه آباکار مسیحی، به کوشش علی اصغر عمران، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.
۸. دروویل، گاسپار (۱۳۸۸). *سفرنامه دروویل*، ترجمه جواد محیی، تهران: انتشارات نیک فرجام.
۹. دلریش، بشری (۱۳۷۵). *زن در دوره قاجار*، تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۰. دولت آبادی، یحیی (۱۳۸۷). *حیات یحیی*، تصحیح و تعلیقات مجتبی برزآبادی فراهانی، جلد اول و دوم، چاپ اول، تهران: انتشارات فردوس.
۱۱. زارعی، عباس (۱۳۸۰). *خاطرات و اسناد محمدعلی غفاری (تاریخ غفاری)*، جلد سوم، چاپ اول، تهران: نشر تاریخ ایران.
۱۲. سعدوندیان، سیروس (۱۳۷۹). *درآمدی بر جمعیت‌شناسی تاریخی ایران در عصر قاجار*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۳. عباسی، محمدرضا و بدیعی، پرویز (۱۳۷۲). *گزارش‌های اوضاع سیاسی، اجتماعی ولایات عصر ناصری (۱۳۰۷ م.ق)*، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
۱۴. فلور، ویلم (۱۳۸۷). *سلامت مردم در ایران قاجار*، مترجم ایرج نبی پور، بوشهر: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی بوشهر.
۱۵. کرزن، جرج. ن. (۱۳۷۳). *ایران و قضیه ایران*، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، جلد ۱ و ۲، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
۱۶. کسروی، احمد (۱۳۵۷). *تاریخ انقلاب مشروطه ایران*، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۷. لسان الملک سپهر، محمد تقی (۱۳۸۰). *ناسخ التواریخ (تاریخ قاجاریه)*، جلد اول و دوم، از آغاز تا پایان سلطنت فتحعلی شاه، به اهتمام جمشید کیانفر، تهران: انتشارات اساطیر.
۱۸. لمبتون، آ.ک.س (۱۳۷۵). *ایران عصر قاجار*، ترجمه سیمین فصیحی، چاپ اول، تهران: انتشارات جاودان خرد.
۱۹. مارتین، ونسا (۱۳۹۰). *عهد قاجار (مذاکره، اعتراض و دولت در ایران قرن سیزدهم)*، مترجم حسن زنگنه، تهران: نشر ماهی.
۲۰. ماسهارو، یوشیدا (۱۳۷۳). *سفرنامه یوشیدا ماسهارو*، ترجمه هاشم رجب زاده، مشهد: موسسه انتشارات آستان قدس رضوی.

۲۱. مجد، محمد قلی (۱۳۸۷). *قحطی بزرگ*، مترجم محمد کریمی، تهران: موسسه مطالعات پژوهش‌های سیاسی.
۲۲. مستوفی، عبدالله (۱۳۸۴). *شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه (از آقا محمد خان تا آخر ناصرالدین شاه)*، جلد ۱، چاپ پنجم، تهران: انتشارات زوار.
۲۳. ملک زاده، مهدی (۱۳۸۳). *تاریخ انقلاب مشروطیت*، چاپ اول. جلد ۱ و ۳، تهران: انتشارات سخن.
۲۴. میرزا، جهانگیر (۱۳۸۴). *تاریخ نو (شامل حوادث دوره قاجاریه از ۱۲۴۰ تا ۱۲۶۷ قمری)*، به اهتمام عباس اقبال، چاپ اول، تهران: نشر علم.
۲۵. ورهرام، غلامرضا (۱۳۸۵). *نظام سیاسی و سازمان‌های اجتماعی ایران در عصر قاجار*، تهران: انتشارات معین.
۲۶. ویلز (۱۳۶۸). *ایران در یک قرن پیش*، ترجمه غلامحسین قراگوزلو، تهران: انتشارات اقبال.
۲۷. همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۰). *دولت و جامعه در ایران: انقراض قاجار و استقرار پهلوی*، ترجمه حسن افشار، تهران: نشر مرکز

References:

1. Abbasi and Badiiei; Mohammad Reza and Parvez. (1993). reports of the political and social conditions of the provinces of the Nasrid era (1889), Tehran: National Records Organization of Iran. [Persian].
2. Abrahamian, Yerevand. (2008). Iran between two revolutions. Translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fatahi. 14th edition. Tehran: Ney Publishing. [Persian].
3. Avery, Peter and Hambley, Gavin. (2010). Cambridge History of Iran 7, part 2, translated by Teymour Qaderi, second edition, Tehran: Mahtab Publishing. [Persian].
4. Cherikov, Monsieur. (1979). Monsieur Cherikov's Travelogue, translated by Abkar Masihi, by Ali Asghar Omran, Tehran: Pocket Books Publishers. [Persian].
5. Daulatabadi, Yahya. (2008). Hayat Yahya, correction and annotations by Mojtabi Borzabadi Farahani, Tehran: Ferdous Publications, first and second volume, first edition. [Persian].
6. Delrish, Bushra. (1996). Women in the Qajar Period, Tehran: Islamic Propaganda Organization's artistic field. [Persian].
7. Droville, Gaspar. (2009). Darville's Travelogue, translated by Javad Mohi, Tehran: Nik Farjam Publishing. [Persian].
8. Fleur, Willem. (2008). People's health in Qajar Iran. Translated by Iraj Nabipour. Bushehr: Bushehr University of Medical Sciences and Health Services. [Persian].
9. George Curzon, N. (1994). Iran and the Iranian issue, volumes 1 and 2. Translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani. Fourth edition. Tehran: Scientific and cultural publications affiliated with the Ministry of Culture and Higher Education. [Persian].
10. Homayun Katouzian, Mohammad Ali (2001). The State and the Society in Iran: The Qajar overthrowing and The Pahlavi establishing, translated by Hasan Afshar, Tehran: Markaz Publishing.
11. Kasravi, Ahmed. (1978). History of Iran's Constitutional Revolution. Tehran: Amir Kabir Publications. [Persian].
12. Lambton, A.K.S. (1996). Qajar era Iran. Translated by Simin Fashihi. First edition. Tehran: Javadan Kherd Publications. [Persian].

13. Lesan al-Mulk Sepehr, Mohammad Taghi. (2001). Naskh al-Tawarikh (History of Qajariyah). The first and second volumes, from the beginning to the end of Fath Ali Shah's reign. Thanks to Jamshid Kianfar. Tehran: Asatir Publishing House. [Persian].
14. Majd, Mohammad Qoli. (2008). great famine Translated by Mohammad Karimi. Tehran: Institute of Political Research Studies. [Persian].
15. Malekzadeh, Mehdi (2004). The History of the Constitutional Movement, first edition, Volumes 1 and 3, Tehran: Sokhan Publishing.
16. Martin, Vanessa. (2011). Qajar era (negotiation, protest and government in 13th century Iran). Translated by Hasan Zanganeh. Tehran: Nashr Mahi. [Persian].
17. Masaharu, Yoshida. (1994). Yoshida Masaharu's Travelogue, translated by Hashem Rajabzadeh, Mashhad: Astan Quds Razavi Publishing House. [Persian].
18. Mirza, Jahangir. (2005). New history (including the events of the Qajar era from 1240 to 1267). To the attention of Abbas Iqbal. First edition. Tehran: Science. [Persian].
19. Mostoufi, Abdollah. (2005). Autobiography or the social and administrative history of the Qajar era (from the beginning of Agha Mohammad Khan to the end of Naser al-Din Shah Kingdom), volume 1, fifth edition, Tehran: Zovvar Publishing. [Persian].
20. Orsel, Ernest. (1974). Orsel's Travelogue, translated by Ali Asghar Saeedi, Tehran: Twenty-fifth Shahrivar Offset Publishing. [Persian].
21. Pollock, Edward Jacob. (1982). Polak's Travelogue, translated by Keykavous Jahandari, Tehran: Kharazmi Publishing. [Persian].
22. Porshalchi, Mahmoud. (1997). Fruitful fruits 1 (the history of popular and religious movements of the Iranian nation in the current century). First edition. Tehran: Zarin Publications. [Persian].
23. Sa'advandian, Siroos. (2000). An Introduction to the Historical Demography of Iran in the Qajar Era, Tehran: Culture and Islamic Guidance Publishing Organization. [Persian].
24. Sawaqib, Jahanbakhsh. (2015). Causes of security instability in the Qajar period. Iranian History Quarterly. [Persian].
25. Varahram, Gholamreza. (2006). the political system and social organizations of Iran in the Qajar era. Tehran: Moin Publications. [Persian].
26. Wills. (1989). Iran a century ago. Translated by Gholamhossein Karagozlu. Tehran: Iqbal Publications. [Persian].
27. Zarei, Abbas. (2001). Memoirs and documents of Mohammad Ali Ghaffari (Tarikh Ghaffari). The third volume. First edition. Tehran: Publishing of Tarikh Iran. [Persian].